מבוא

מה נכבד היום, בהגלות נגלות אור יקרות, אור תורתו של רבינו הגדול מרן המהר"ם שיק זיע"א, תלמידו המובהק וממשיך דרכו של מרן החתם סופר זיע"א, אשר בדומה לרבו הגדול עמד בראש מערכות ישראל, וזאת לבד מהתורה הגדולה אותה הרביץ לעדרים, ולבד מאלפי התשובות אותם ענה לכל קצוי ארץ, וידוע מה שהמליצו גדולי דורו בעת הסתלקותו: ממשה (החת"ס) עד משה (המהר"ם שיק) לא קם כמשה.

עם מלאות מאה שנה (א' שבט תרל"ט–א' שבט תשל"ט) לעליתו של רבינו למתיבתא דרקיעא, הוקמה ע"י „מכון ירושלים" מחלקה מיוחדת להוצאת כתבי רבינו המהר"ם שיק, בראש המחלקה וועד מיוחר בנשיאותו של הגאון רבי ישראל משה דושינסקי שליט"א סגן הראב"ד בבד"צ בירושלים וראש ישיבת „בית יוסף צבי". במסגרת מחלקה זו הופיע באותם ימים הכרך הראשון „חידושי המהר"ם שיק על מסכת פסחים" וצרפנו אליהם את הידושי רבו בעל החת"ס על פרק ערבי־פסחים מכתי"ק, ועתה מגישים אנו לרבנן ותלמידיהון את הכרך השני רב הכמות — חידושי המהר"ם שיק על מסכת גיטין.

„כולל ומתיבתא מהר"ם שיק"

בר"ה שבט תשל"ט יסדו צאצאי רבינו ישיבה על קברו, ביזמתו של איש חי ורב פעלים לתורה ותעודה הרה"ח ר' שמחה בונם קליין שליט"א, בנשיאות הג"ר אפרים פישל קליין שליט"א אב"ד מאראש–וואשארהעלי ובראשותו וניהולו של נכד רבינו הרב אשר אנשיל קליין שליט"א. ראשי ומנהלי שני המוסדות שנוסדו על שמו ולזכרו של רבינו באו בדברים והחליטו על שיתוף פעולה מלא בכל הקשור להוצאת ספרי רבינו, וספר זה הוא הראשון שמופיע ע"י שני המוסדות ומטעמם. אנו מקווים ומיחלים כי בעבודתנו הקדושה והמשותפת נזכה להגדיל תורה ולאדירה, להוציא לאור עולם את תורתו של רבינו הגדול, וזכותו תעמוד לנו בזה ובבא.

* * *

מורשתו הרוחנית של רבינו גדולה ועצומה, כוללת היא עשרות רבות של כרכים בבל מקצועות התורה, אשר מהם ראו אור עד עתה רק מעטים, ארבעת כרכי שו"ת על ארבעת חלקי השו"ע, שני כרכים על תרי"ג מצות, חי' חולין (המכילים מעט מחידושיו הרבים על מס' זו), וחיבורים קטנים על התורה, פרקי אבות, והגדה של פסה, ואילו מרבית כתבי היד נתפזרו בקצווי תבל, וחלקם אבד בשואה ובשאר פגעי הזמן.

מאז החל „מכון ירושלים" בגאולת כתבי המהר"ם שיק, ע"י הוצאת הכרך הראשון על מסכת פסחים, הגיעו לידינו עשרות כרכי כתבי־יד, מהם בעצם כתי"ק ומהם ברשימות תלמידיו, והננו מצרפים כאן רשימה קצרה של הכרכים אשר כבר

ברשותנו ואת שמות בעליהם, לפרסם עושי מצוה ומזכי הרבים. אנו מבקשים ומפצירים מכל מי שברשותו, או שיודע הוא מכת"י נוספים, שלא ימנע טוב מבעליו ויודיענו על כך.

כי"ק חידושים דף על דף על מס' הש"ס

א. „קונטרס הב'". חידושי מס' גיטין (מהדורה א') החל משנת תקצ"ג, שבועות תרי"א, יבמות פרק האשה שלום וסוגי' דע"א במלחמה, וחי' גיטין (מהדורה ג') תרי"ח—תרכ"א (חלק ראשון עד דף מ"ב) — ספריית הגרי"מ דושינסקי שליט"א ירושלים.

ב. חידושי מס' שבועות (החל מדף ל') תקצ"ג, כתובות תקצ"ח, יבמות פרק האשה שלום תמוז ת"ר, גיטין (מהדורה ב') תר"ח—תרי"א — ספריית הרב יוסף בוקסבוים שליט"א ירושלים.

ג. חידושי מס' עבודה זרה תרי"ד, קידושין תרי"א, מהדורה נוספת על ע"ז, איזהו נשך תרי"ג. [במפתהות לכרך זה צויינו ג"כ חי' מסכת מכות וחסרים בכתה"י, וחלקם נדפסו בקובץ „כרם שלמה" — נ"י סיון תש"מ, וקבלום מר' חיים אלעזר רבינוביץ הי"ו מוינה, והם מהדפים החסרים בכרך הנ"ל] — מספריית הרב יוסף בוקסבוים שליט"א.

ד. „קונטרס הזמן — קונטרס ג'". חידושי מס' קידושין תרל"ג—תרל"ה (כמחצית המס' בכתי"ק, ומשכהו עיניו, מכת"י תלמידיו בנו חורגו הר"ר ישכר בעריש אורנשטיין ז"ל, והר"ר יצחק טייטלבוים ז"ל מליסקא (דומ"ץ באודיוב). חידושי סוכה תרל"ה—תרל"ו, (כת"י תלמידו הר"ר אשר לעמיל שוואַרץ ז"ל מאטשעד), חידושי יבמות החל מדף פ"ז (כי"ק), חידושי גיטין תרכ"א (חלק השני של מהדורה ג', כי"ג), ה' סוגיות כי"ק, וכ"א סוגיות כת"י תלמידיו. — קונטרס רב כמות זה היה ברשותו של הרב אהרן אריה כץ שליט"א מניו־יורק, ונרכש ממנו במאמצים רבים ובכסף רב ע"י נכדי המחבר שיחיו: הרב אשר אנשיל קליין, הרב אהרן אלי' פעלדמן, הרב שלום ז. פעלדמן. כתה"י הגיע אלינו באמצע הדפסת ספר זה, אך עוד הספקנו לערוך ולשלב בו את כל הנוגע למסכת, אלא שהוצאת הספר התעכבה בשל כך חדשים ארוכים.

ה. „קונטרס סוגיות" מכיל ק"פ עמ' על י"ד סוגיות, ולאחריו חידושי בכא מציעא תר"ה—תר"ח ושולבו לתוכן חי' סוגיות ב"מ מתקופות שונות, ר"נ עמ' — ספריית הרב יוסף בוקסבוים שליט"א.

ו. חידושי מס' שבת מימי חורפו — מספריית הר"ר יעקב פלדמן הי"ו מניו־יורק מנכדי המחבר.

כרכים כתי"ק על סוגיות הש"ס

ז. „קונטרס הט'". כשמונים סוגיות רובן הגדול כתי"ק ומיעוטם כת"י תלמידיו, תק"ן דף לערך. — מספריית הגרי"מ דושינסקי שליט"א.

ח. „קונטרס סוגיות" מכיל כעשרים וחמש סוגיות, ש"נ עמ' (חלקו הראשון של הנ"ל ה'), — מספריית הרב יוסף בוקסבוים שליט"א.

ט. „קונטרס המצוות", כרך גדול שבראשו מזכרת גיטין, הערות קצרות למזכרת מכל הגיטין שסידד בשנות רבנותו. מאות חידושים על המצוות שבחלקן הגדול לא נדפסו, כתי"ק. חידושי גיטין קיץ תרל"ח (מהדורה ד') כת"י בנו חורגו הר"ר ישכר בעריש אורנשטיין ז"ל, דרשות לאלול תשרי תרל"ת—תרל"ט כת"י בן אחותו הר"ר אלי' שיק ז"ל מזענטע, וחי' „הגדה של פסח" הנדפסים. — מעזבון הגאון ר' אשר אנשיל וויס זצ"ל אב"ד ס' נאדיפולי, נמסר ע"י בנו הר"ר אברהם יהושע אפרתי הי"ו, רמת גן.

לבד מכרכים אלו קבלנו עשרות חידושי סוגיות הכתובות על דפים בודדים בכתי"ק מספריית הגרי"מ דושינסקי שליט"א וממקורות נוספים. בקרוב יגיעונו צילומי כרכים אחדים על כמה מסכתות מספריית ידידנו ר' מנשה רפאל (מנפרד) ליהמן הי"ו מניו־יורק.

כרכי שאלות ותשובות בכתי"ק

הגיעה לידינו כמעט בשלמותה ה„מהדורה חנינא" של השו"ת הנדפסות, אלו הם פנקסיו של רבינו זי"ע בו רשם לעצמו את כל תשובותיו שהשיב למאות שואליו, וכנראה פנקסים אלו הם העתק שני ומאוחר יותר ובו באו בסידור נכון יותר כל התשובות לפי סדר כתיבתן. מהעתק זה שלפנינו נעתקו התשובות לפי סדר השו"ע ונמסרו לדפוס, אך הן בעת ההעתקה והן בשעת ההדפסה נפלו שיבושים רבים וכן נשמטו מסיבות שונות עשרות תשובות. מרבית כרכים אלו נכתבו בכתי"ק, ורק התשובות שכתב בשנותיו האחרונות משהועם אור עיניו גרשמו ע"י תלמידיו, ולעיתים הוגהו ותוקנו ע"י רבינו, והרי פירוט הכרכים:

י. שו"ת סי' א—קעה, החל מאייר תרי"ג.

יא. סי' קעו—שיז, החל מחשון תרי"ד—אייר תרכ"ב.

יב. סי' שכג—שנה, סיון תרכ"ג—אדר תרכ"ו.

יג. סי' שנו—שצו, תמוז תרכ"ו—ניסן תרכ"ט.

יד. סי' תכז—תעו, חשון תרל"א—תמוז תרל"ב.

טו. סי' תעט—תרסד, תמוז תרל"ב—ואתחנן תרל"ו.

טז. סי' תרסה—תתסא, תמוז תרל"ו—ויגש תרל"ט.

ברך טו הינו מספריית הגרי"מ דושינסקי שליט"א. שאר כל הכרכים הינם מאוספו של נכד המחבר הרה"ח חיים משה פלדמן הי"ו מלונדון.

ברשותנו עוד כמה תשובות בודדות אשר אינם בכרכים הנ"ל, וכן שאלות ותשובות אשר נשלחו אל רבינו. בקרוב מקוים אנו להתחיל בע"ה בעריכת מהדורה מושלמת ומתוקנת של תשובות רבינו.

קונטרסי התלמידים

עוד בחיי רבינו נתחבבו קונטרסי תורתו בעיני תלמידיו, ורבים מהם העתיקו מהם, מעט או הרבה, ובאופן זה הגיעו לידינו מספר רב של חידושים על מסכתות וסוגיות הש"ס, שנעתקו מקונטרסי רבינו אשר בחלקם עדיין אבודים מאתנו. והרי רשימת כתבי היד וכותביהם:

א. קונטרס חי' סוגיות מרבינו ומשאר גדולי הונגרי' בעת ההיא (החת"ס, רבי מאיר א"ש אב"ד אונגוואר, בנו רבי מנחם א"ש אב"ד אונגוואר, רבי שמעלקא קליין אב"ד סאליש, רבי יהודה אסאד אב"ד סערדהאל, ורבי דוד דייטש אב"ד יארמוט זכר כולם לברכה), בקונטרס זה כ"ה סוגיות מרבינו, שנעתק ע"י תלמידו הר"ר אליעזר אהרן כ"ץ ראזענבערג ז"ל מקאשעיף.

ב. קונטרס חידושי קידושין תרל"ג וסוכה תרל"ה—תרל"ו, וחמש סוגיות נכתב ע"י תלמידו הרה"ח יעקב עקשטיין ז"ל מטעטינג.

ג. חידושי ב"ב תרכ"ב וז' סוגיות ודרשה לז' אדר תרכ"ג, נכתב ע"י תלמידו ר' צבי כ"ץ שאטין ז"ל.

ד. קונטרס ובו כ"ה סוגיות שנכתב ע"י בנו חורגו הרה"ח ישכר בעריש אורנשטיין ז"ל מבארדיוב.

ה. קונטרס ובו כששים סוגיות נכתב ע"י הנ"ל. חמשה כרכים אלו קבלנו ע"י הגרי"מ דושינסקי שליט"א.

ו. קונטרס ובו חידושי קידושין משנת תרל"ג, כ"ה סוגיות וחי' על התורה, נכתב עבור תלמידו הרה"ח מרדכי דוידוביץ ז"ל ממיהלוביץ. נמסר ע"י נכדו הר"ר ישראל יעקב דוידוביץ שיחי' ב"ב.

ז. קונטרס ובו למעלה משלושים סוגות, נכתב ע"י תלמידו ר' יחיאל מיכל פייערליכט ז"ל מליסקא, נכתב בשנת תרכ"ד, — כת"י בית הספרים הלאומי ירושלים מס' 8° 3283.

ח. קונטרס ובו כעשרים סוגיות וחי' פרק איזהו נשך תקצ"ב ותרל"א העתק תלמידיו הר"ר שמואל כ"ץ מהדאיעס והר"ר אלימלך שווארץ שטיסאליק. — כת"י בית הספרים הלאומי ירושלים מס' 8° 3196.

ט. חי' סוכה תרל"ה, ופרק כל שעה, וי"ג סוגיות וחי' אגדה עה"ת מגאוני ארץ, נכתבו ע"י תלמידו הר"ר יעקב יוסף כ"ץ לעפקוביץ ז"ל, ונמסרו ע"י נכדו, בהשתדלות הר"ר יעקב פלדמן הי"ו מניו־יורק.

י. חידושי סנהדרין חורף תר"ל, ומ"ה סוגיות נכתבו ע"י תלמידו חר"ר מאיר פרוינד ז"ל מנייטרא.

יא. חידושי קידושין תרל"ג ופרק כל שעה, וז' סוגיות נכתבו ע"י הנ"ל. שני קונטרסים אלו מאוסף נכד המחבר הרה"ח אפרים פישל פעלדמאן שליט"א מב"ב.

יב. חלקים מקונטרסי העתקות הר"ר יוסף שיק ז"ל בן רבינו, חלק מחי' גיטין ושמונה סוגיות. מספריית הרה"ג ר' יצחק זאב מאיער שליט"א מח"ס „מהרש"א הארוך" מנייטרא מאונט־קייסקא.

יג. קובץ סוגיות לא כרוכים המכיל כ"ו סוגיות שנרשמו ע"י תלמידו הר"ר משה חיים ויענר ז"ל מחוסט, מספריית הגרי"מ דושינסקי שליט"א.

יד. קונטרס י"ב סוגיות נכתב ע"י תלמידו הר"ר ישראל לייב שטיינר ז"ל, מאוסף נכד המחבר הרה"ח חיים משה פלדמן נ"י מלונדון.

טו. קונטרס ט"ו סוגיות וחי' איזהו נשך וחי' עה"ת נכתבו ע"י נכדו הר"ר פרץ גראס ז"ל. מספריית הקהילה היהודית בוינה, קיבלנו ע"י ר' שלמה שפיצר הי"ו מב"ב.

טז. חידושי כתובות פרק א—ג וי"א סוגיות נכתבו ע"י תלמידו הר"ר צבי אלימלך סגל קליין ז"ל מבראד, נמסרו ע"י נכדו הרה"ת צ"א קליין נ"י מקרית־אתא.

יז. כ"ב סוגיות והגהות על שו"ע או"ח ויו"ד, נעתקו ע"י תלמידו הרה"ג יצחק טייטלבוים ז"ל דומ"ץ בארדיוב, נמסרו ע"י נכדו הר"ר שלמה ברוך גאנץ הי"ו מניו־יורק.

יח. חידושי איזהו נשך תרל"א וקידושין תרל"ג, וכשלושים סוגיות, נכתבו על ידי תלמידו הר"ר גבריאל בן הגאון ר' ידידיה גאטליב פישער זצ"ל אב"ד וייסענבורג. מעזבון בנו הר"ר שמשון פישער ז"ל מירושלים.

עריכת חידושי גיטין

שנים רבות עסק רבינו במס' גיטין. לידינו הגיעו ארבע מהדורות מחידושיו שחידש בלימוד הישיבה דף על דף. הראשונה נכתבה בצעירותו החל משנת תקצ"ג בהאליטש, השניה בשנים תר"ח—תרי"א, והשלישית בשנים תרי"ח—תרכ"א ביערגען, והרביעית בערוב ימיו בחוסט בקיץ תרל"ח ובתחילת חורף תרל"ט. ובעומדו באמצע פרק שני חלה ונתבקש לישיבה של מעלה. מלבד זאת עסק בסוגיות רבות מן המסכת במסגרת לימוד הסוגיות שחי' מקובל בישיכות הונגרי', והגיעו לידינו כעשרים סוגיות למס' זו. גם בתשובותיו ובשאר ספריו פזורים חידושים רבים למסכת זו.

כדי להקל על הלומדים ולמסור לפניהם דבר מושלם שילבנו את כל המהדורות, הסוגיות והחי' שבשאר ספריו ערכנום כמקשה אחת לפי סדר המסכת, השמטנו כפילויות וסידרנו את הדברים בסדר נאות, ובתיקון שיבושי ההעתקות על פי כתה"י הנ"ל. ביארנו והרחבנו דבריו בהערות במקומות הצריכים ביאור, במקומות מסויימים ובפרט בסוגיות נאלצנו לשנות מעט את סדר הדברים על מנת לשלבם לחידושים המסודרים על סדר הדפים להקלת הבנתם. בסיום כל מובאה צויין מקורה בקיצור, א=חידושי מהדורא א', ב=מהדורה ב', ג=מהדורה ג', ד=מהדורה ד', ס=חידושי סוגיות, במקום שזכינו למספר מהדורות מחי' סוגיות צויין סא סב וכדומה, החידושים המלוקטים צויינו ע"י המקור, במקום שנכתב החידוש בשני מקומות מופיע סימון כפול.

בעריכת הספר השתתפו הרב יצחק ישעי' וויס הי"ו שערך את פרק א' ועבר על כל הספר, הרב אשר אנשיל קליין הי"ו ראש כולל „מהר"ם שיק" נכד המחבר שערך את פרק ב' והרב מנחם מענדל וויס הי"ו שערך את שאר פרקי המסכת. לפני כמה שנים עסקו בעריכה ובהעתקת כת"י הרב אלכסנדר הברפלד הי"ו והרב עמרם אופמן הי"ו במסגרת מאמציו של הגרי"מ דושינסקי שליט"א להוציא לאור את הספר, עבודתם היתה לנו לעינים במקומות רבים. הרב שמואל אליעזר שטרן הי"ו ר"מ בישיבת „מחנה אברהם" עבר על חלקים נכבדים מהספר העיר והאיר, וביחד עם הרב משולם דוב פאלטשעק הי"ו מניו־יורק טרח בהשגת חלק מצילומי כתבי יד מארה"ב. יזכרו כולם לטובה וזכות רבינו המהר"ם שיק תעמוד להם בזה ובבא.

בסוף הכרך אמורים היו להידפס שני קונטרסים גדולים מרבינו בענין „עד אחד באיסורין" ובעניני „ברירה", אך מפני גודלו של הכרך יצורפו הקונטרסים הנ"ל באחד הכרכים הבאים.

* * *

יעמדו על הברכה:

הרבנים האישים וכל המסייעים שמסרו לנו את כתבי היד של רבינו ותלמידיו.
ראשיו, מנהליו, חבריו ועובדיו של „מכון ירושלים" שליט"א.
ראשי ומנהלי „כולל ומתיבתא מהר"ם שיק" שליט"א.
הרה"ג עורכי הספר ומהדיריו שליט"א על עבודתם המדוייקת המצויינת.

מגיה הספר הרב דוד הכהן שליט"א מסדר מפתח המקורות הרב שלום פלדמן שליט"א ועובדי דפוס „עקיבא יוסף" שע"י „מכון ירושלים" על עבודתם המסורה והטובה.

ואחרון אחרון איש יקר ורב פעלים הרה"ח ר' שמחה בונם קליין שליט"א מקימה ומנהלה של קרית מטרסדורף על מוסדותיה המפוארים בעיה"ק ירושלים ומייסד „כולל ומתיבתא מהר"ם שיק", אשר קיבל על עצמו הוצאות הספר הק' הזה.

לכולם יאתה התודה והברכה, תעמוד לכולנו זכות רבינו הגדול שאת שפתותיו אנו מדובבים.

יוסף בוקסבוים
מנהל „מכון ירושלים"